

34. Протокол № 100 Спільного зібрання УАН від 30 травня 1921 р. // Історія Академії наук України 1918–1923: Документи і матеріали / Відп. ред. П. Сохань. — К. : Наукова думка, 1993. — С. 470.

35. Пундій П. Українські лікарі: У 2 кн. — Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження / Пундій П. — Львів; Чикаго, 1994. — 328 с.

36. Сияк К. М. Авксентий Васильевич Корчак-Чепурковский / К. М. Сияк, В. Ф. Рудиченко // Врачебное дело. — 1983. — № 4 (апрель) (№ 889). — С. 118–121.

37. Структура відділів ВУАН (27 квітня 1930 р.) // Історія Національної академії наук України (1929–1933). Документи і матеріали. — К. : Б/в., 1998. — С. 66–70.

38. Хорунжий Ю. Медики Олександр, Євген, Михайло Черняхівські / Ю. Хорунжий // Хорунжий Ю. Мужі чину: Історичні парсуни / Хорунжий Ю. — К. : Видавництво імені О. Теліги, 2005. — 424 с.

39. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 422, арк. 9–164.

40. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 621, арк. 4.

41. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1001, арк. 4 зв., 7.

42. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 5, спр. 13. Журнал засідання Директорії Української Народної Республіки, 13 лютого 1919 р. — Ч. 48, арк. 38 зв.

43. Bruski J. Petlurowzy: Centrum Państwowe Ukrainiskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924) / Bruski J. — Kraków : Wydawnictwo Arcana historii, 2004. — 600 s.

Хитровська Ю. В.

УДК: 94:284(477.43)«1800–1917»

ОФІЦІЙНА ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЩОДО РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА У ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Автор аналізує офіційне ставлення римо-католицького кліру Правобережжя до російського самодержавства у ХІХ — на початку ХХ ст., а також концентрує увагу читачів на його причинах.

Ключові слова: римо-католицька церква; царський уряд; Правобережжя на Україна; папська курія; Ватикан; революційні рухи.

Используя научную литературу, архивные документы и материалы периодической прессы, автор анализирует официальное отношение римо-католического клира Правобережжя к российскому самодержавию в ХІХ — в начале ХХ вв., а также концентрирует внимание читателей на его причинах.

Ключевые слова: римо-католическая церковь; царское правительство; Правобережная Украина; папская курия; Ватикан; революционные движения.

The purpose of this article is deep analysis of the Rome-Catholic Church political position in the Right-Bank Ukraine to Russian autocracy in the 19th — early 20th ct. For the investigating of this problem author used scientific literature, archives documents and the materials of the periodical press.

Rome-Catholic Church in the Right-Bank Ukraine on the whole supported the policy of the autocracy, because the most religion ministers of this confession satisfied social security, which gave them Russian government. But existing of social stratification also seriously influenced on their official position, because among clergy of this confession were as hierarchs, as a simple clergy. Their political positions often did not coincide. Church's hierarchs on the whole supported Russian autocracy. Simple clergy often had another, non-official position, display of opposition.

Anti-Catholic Church's policy of government which played vital importance role in forming of Rome-Catholic clergy political position was also very important in this situation.

Keywords: Rome-Catholic Church; tsar government; Right-bank Ukraine; Pope hierarchs; Vatican; revolutions.

Метою статті є критичний аналіз офіційної політичної позиції римо-католицького духовенства «Південно-Західного краю» щодо російського самодержавства у XIX — на початку XX ст. Для дослідження проблеми автор опрацював і залучив архівні документи, матеріали періодичної преси та ґрунтовні наукові розвідки, зокрема спільну роботу О. Крижанівського та С. Плохія, монографії М. Шейнмана, М. Лорета, Я. Зьолека, І. Хжановського.

Католицька церква Правобережжя, на відміну від православної, чинила спротив російському урядовому тиску, насамперед, із патріотичних мотивів. Загалом, її політична позиція щодо самодержавного режиму радикально не відрізнялася від тієї, яку займало офіційне віросповідання. Римо-католицька церква, попри все, також вигравала від соціальної політики царизму, адже після входження Правобережної України до складу Російської імперії добре налагоджений поліційно-чиновницький механізм захищав соціальні інтереси «латинського» духовенства ефективніше, ніж урядові структури колишньої Речі Посполитої. Імперський уряд, зокрема, поклав край розбою шляхти, від якого ще недавно потерпала і католицька церква. Самодержавство в зародку придушувало антикріпосницькі виступи селян, що «давало маєтному духовенству можливість сміливіше використовувати селянську працю» [3, с. 218].

До того ж, папська курія сприяла толерантному ставленню духовенства цієї конфесії до царизму. Папство до поразки Росії в Кримській війні

1853–1856 рр., намагаючись зберегти дружні стосунки з «європейським жандармом», не заявило про офіційну підтримку польського національно-визвольного повстання 1830–1831 рр., не протестувало проти масового закриття в регіоні василіанських та римо-католицьких монастирів і духовних навчальних закладів. Так, папа Григорій XVI офіційно засудив повстання 1830–1831 рр. У лютому 1831 р. він адресував польським єпископам послання, в якому, зокрема, зазначав: «Церква ненавидить брязкання зброєю та заколоти, все, що порушує спокій держави суворо заборонено божим слугам, адже Бог — творець світу і з'явився, щоб принести на землю мир» [Цит. за: 1, с. 111].

У чому ж криються причини негативної позиції Ватикану щодо повстання 1830–1831 рр.? Причин було кілька. Наприкінці XVIII ст. під час великої французької революції поляки були на боці якобінців, пізніше — підтримали Наполеона, сподіваючись з його допомогою відновити власну незалежну державу. Окрім цього польському суспільству тих часів були притаманні лібералізм та антиклерикалізм, що особливо непокоїло Апостольську Столицю. До того ж інформацію про перебіг Листопадового повстання римська курія отримувала від віденського нунція Гуго Спінолі, який погано орієнтувався в ситуації, оскільки володів лише поверховою інформацією, яку надавали австрійські військові й дипломати [8, s. 73]. Очільники повстання не особливо переймалися підтримкою Ватикану. Тому можна вважати закономірним те, що папа Григорій XVI видав енцикліку «*Summum*» від 9 червня 1832 р., в якій повстання 1830–1831 рр. розцінювалося як бунт проти законної влади.

Зауважимо, що правобережні католицькі ієрархи офіційно солідаризувалися з урядовими акціями, спрямованими на послаблення католицизму та посилення православ'я в «Південно-Західному краї», про що свідчили, зокрема, пастирський лист архієпископа Луцько-Житомирської дієцезії Каспара Цецішевського з засудженням повстання 1830–1831 рр. і його схвальне ставлення до того, що російський уряд на початку 30-х рр. XIX ст. закрити у Західних губерніях більшість місцевих католицьких монастирів [6, s. 225]. Втім, серед дослідників існує кілька поглядів на умови, за яких з'явився згаданий лист архієпископа. Так, Матвій Лорет називає Каспара Цецішевського неосудним через тяжку хворобу — втрату зору. На його думку, архієпископ не міг бути автором листа, його склав Михайло Пивницький — секретар і права рука Цецішевського [6, s. 27]. Ігнатій Хжановський, захищаючи архієпископа, також відзначив, що той був старим і сліпим, тому пастирське послання, швидше за все, було справою рук каноніка Михайла Скерневського, який одразу після оприлюднення листа скоїв самогубство [5, s. 1–7]. На думку Яна Зьолека, Цецішевський під час повстання по-

мер, а Ян Щит, котрий після нього керував дієцезією, не був прихильником збройного повстання поляків, тож міг бути автором цього послання [7, s. 79–103].

Лише після закінчення Кримської війни, у зв'язку з послабленням міжнародного престижу самодержавства, католицький клір почав демонструвати незгоду з брутальними акціями царського уряду в Польщі. Так, у 1861–1862 рр. у Правобережній Україні ходила по руках папська булла з закликом до «латинського» духовенства поститися й носити траур після розгону антиросійської політичної маніфестації, яку влаштували мешканці м. Варшави [4]. Попри це, папа Пій IX рішуче засудив польське національно-визвольне повстання 1863–1864 рр. Так, 28 квітня 1866 р. в одному з виступів на таємній консисторії він заявив: «Ми тепер, як і раніше, засуджуємо заколоти. Особливо ми закликаємо духовенство відкинути безбожні революційні принципи, поставитися до них із презирством. Ми вимагаємо від духовенства покори властям, вірності їм та послуху в усьому, що не суперечить законам Бога та його святої церкви...» [4, с. 314]. Все ж, зауважимо, що жорсткі заходи російського самодержавства щодо католицького духовенства в Росії після повалення повстання викликали напругу в його дипломатичних відносинах із Апостольською Столицею. Зрештою, як уже зазначалось, 1866 р. це призвело до припинення їхніх взаємин і конкордату, встановленого з 1847 р. Лише з відновленням російського посольства при папському престолі (1894 р.) політика папської курії щодо митрополії в Російській імперії стала дещо виваженішою. Так, у червні 1907 р. міністр-резидент у Ватикані Сазонов доносив у Петербург, що царському уряду вигідна підтримка папства проти польського національно-визвольного руху. Також він наголошував, що з часу понтифікату Пія IX ставлення Апостольської Столиці до поляків змінилося й становище, яке вони займають у Римі, видається непевним. Сазонов запевнив, що політичні прагнення польських націоналістів не викликають ні в папи, ані в курії ніякого співчуття. Серед усіх народностей, які сповідують католицизм, поляків святий престол тепер підтримує найменше. В донесеннях представників Росії при Ватикані за 1906–1907 рр. підкреслювалося, що папський престол займає антипольську позицію і готовий йти назустріч бажанням царського уряду, спрямованим проти інтересів поляків. У депеші від 18 вересня 1907 р. повірений у справах Росії при Ватикані барон Шиллінг писав російському міністрові закордонних справ, що папа Пій X «абсолютно байдужий до втілення національних прагнень поляків. Завжди готовий підтримати їх у всьому, що стосується віри, він часто закидає їм намагання підпорядкувати інтереси католицької церкви своїм особистим цілям... Так, приймаючи одного із прелатів і розмовляючи з ним про ситуацію у Познані,

Пій Х сказав: “Ці поляки; вони перш за все — поляки, потім знову поляки і знову — поляки, і лише потім трошки католики...”» [4, с. 253–254].

Отже, Ватикан ішов назустріч царизму в прагненні послабити польський вплив у католицькій церкві в Росії. Про це красномовно свідчить той факт, що вже 1908 р. за ініціативою міністра внутрішніх справ П. Столипіна царський уряд порушив перед папською курією питання про підготовку католицьких священиків із українців, білорусів і литовців не в Петербурзькій католицькій духовній академії, де вони підпадали під вплив вузьконаціональних тенденцій польського середовища, а в Римі, як це колись пропонував папа Лев XIII [4, с. 254].

Однак уже 1912 та 1913 рр. Апостольська Столиця надіслала царському урядові два меморандуми про становище католицької церкви в Росії, в яких висунула до самодержавства низку вимог. Папський престол домагався розширення меж діяльності католицької церкви в Російській імперії, створення митрополичої кафедри і папської нунціатури в Петербурзі, зміни порядку публікації папських послань та інших документів, розширення католицького релігійного навчання й т. ін. Ці вимоги курії зіштовхнулися з політикою царизму в релігійній царині, розрахованій на збереження панівного становища православної церкви. До того ж імперська влада не довіряла католицькому духовенству, підозрюючи його в співчутті польському національно-визвольному руху, незважаючи на те, що і Ватикан, і католицькі єпископи в Росії готові були зробити все необхідне, щоб послабити вплив польських націоналістичних кіл на католицький клір [4, с. 256].

Солідаризувалася офіційна католицька церква з російським самодержавством і в боротьбі царизму проти соціалістичного вчення та революційних рухів у імперії. Так, за період понтифікату папа Лев XIII видав більш ніж 30 енциклік, присвячених ставленню Ватикану до цих проблем. Заклики боротися з революційним рухом, із соціалізмом займають провідне місце майже в усіх цих папських виступах і зверненнях. Лев XIII мріяв про союз папського престолу з трьома імператорами — Німеччини, Австро-Угорщини та Росії, що могло стати могутнім буфером проти поширення соціалістичних ідей у європейських країнах. Російському царизму він неодноразово, через представника останнього при Ватикані, пропонував укласти союз із папством проти небезпечних рухів, перш за все соціалістичного [4, с. 75]. Так, у енцикліці «*Quod Apostolici Muneris*» від 28 грудня 1878 р. Лев XIII гостро засудив соціалістів за неповагу до влади, за пропагування «рівності всіх людей у правах та обов’язках» [4, с. 72–73]. 15 травня 1891 р. він видав офіційний документ «*Litterae encyclicae ole conolitione orificum*», який стосувався робітничого питання. В ньому, зокрема, папа писав: «Католицька церква вбачає небезпеку для західноєвропейського суспільства в соці-

лізмі, однак вона зберігає цілковиту впевненість у перемозі над ним, як що народи залишаться вірними римо-католицькій церкві... Соціалізм — це породження ліберальної держави. Необхідно повернутися під захист католицької церкви. У Ватикані й лише у ньому потрібно шукати порятунку від сучасних суспільних хвороб...» [2, с. 568, 594].

На допомогу самодержавству в боротьбі проти революції виступив і папа Пій Х. У травні 1905 р. міністр-резидент російського уряду при Ватикані Нарішкін у розмові з кардиналом статс-секретарем висловив сподівання, що папство дасть розпорядження римо-католицькому духовенству в Росії про безумовну відданість самодержавному режиму. Меррі дель Валь запевнив, що курія піде назустріч побажанням царизму. 17 грудня 1905 р. папа прийняв Нарішкіна й у розмові з ним палко засудив революційний рух в імперії. Також Пій Х підкреслив, що «вбачає свій обов'язок в умиротворенні римо-католицького духовенства, яке повинно наставляти свою паству в душі покори російським властям». У грудні 1905 р. було опубліковано папську енцикліку «*Poloniae populum*», звернену до архієпископів та єпископів католицької церкви в Росії. Папа вимагав від них, щоб вони навчали мирян коритися владі. Він закликав поляків-католиків не підтримувати революційних партій, відмовитися від боротьби за зміну суспільно-політичного ладу, а також вимагав створити союзи для боротьби з революційним рухом, для зриву страйків. Отож, на думку понтифіка, католики мали стояти на боці порядку, тобто самодержавного режиму. В енцикліці також містилося пряме засудження національно-визвольного руху поляків. Поряд із революціонерами папа поставив прихильників «національного радикалізму» [4, с. 248–250]. Російські урядові кола позитивно сприйняли такі заяви Пія Х, а міністр закордонних справ В. Ламздорф пропонував негайно опублікувати їх у російському перекладі в «Урядовому віснику» й поширити серед католицького населення Росії [4, с. 250].

Папська енцикліка викликала образу й протести поляків. Але польські єпископи, щоб догодити царизму, поспішили висловити папі подяку за його послання. Серед них були архієпископ Варшавський Вікентій Поппель та єпископ Калишський Станіслав Житовецький. Так Ватикан і польська католицька ієрархія співпрацювали з російським самодержавством проти революційного руху [4, с. 250].

Незважаючи на негативне ставлення до будь-яких революційних рухів, революційних змін, до Лютневої революції 1917 р. Ватикан поставився спокійно. Це було пов'язано, перш за все, з тим, що в римській курії вважали, що з поваленням царизму буде скасовано особливі привілеї православної церкви як державного віросповідання, а це відкриє папству шлях до втілення його давніх планів насадити католицизм у Росії. Все ж, варто заува-

жити, що, попри подібні сподівання, в Апостольській Столиці висловлювалися певні побоювання, що революція в Російській імперії не зупиниться на знищенні монархії та встановленні буржуазного ладу, а може піти значно далі в суспільно-політичних трансформаціях [4, с. 428–429].

Отже, римо-католицька церква в Правобережній Україні загалом підтримувала політику самодержавства, виконуючи охоронну функцію, адже більшість служителів культу цієї конфесії задовольняв, перш за все, соціальний захист, який надавав їй російський абсолютизм. Можна без перебільшення стверджувати, що для католицького кліру надзвичайно багато значило його соціально-економічне становище. Хоча, попри це, на офіційну позицію римо-католицької церкви серйозно впливала соціальна стратифікація, адже серед духовенства цієї конфесії були як ієрархи, так і прості церковно- та священнослужителі. Їхні суспільно-політичні позиції часто не збігалися, адже церковна верхівка, наближена до владних структур Російської імперії, а отже, й до відповідних благ, як правило, підтримувала царський уряд. Нижче ж духовенство, наближене до народних мас, нерідко займало іншу, неофіційну позицію, виявляючи опозиційність. Важливим чинником була й церковна політика уряду, яка відзначалася відвертим антикатолицьким спрямуванням, що не могло залишитися поза увагою римо-католицького кліру й відіграло суттєву роль у формуванні його ставлення до самодержавства.

1. Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII — першій половині XIX ст. / Зінченко А. Л. — К. : Либідь, 1994. — 177 с.

2. Истомин К. Современное отношение римско-католической церкви к рабочему вопросу / К. Истомин // Вера и разум. — 1891. — № 22. — С. 568–594.

3. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні: в 3-х кн. / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. — К. : Либідь, 1994. — Кн. 3. — 336 с.

4. Шейнман М. М. Ватикан и католицизм в к. XIX — нач. XX в. / Шейнман М. М. — М. : Изд. АН СССР, 1958. — 468 с.

5. Chrzanowski I. W obronie sponiewieranej czci metropolity Kaspra Cieciszowskiego / Chrzanowski I. — Lwow, 1936. — 7 s.

6. Loret M. Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I (1801–1815) / Loret M. — Warszawa, 1900. — 29 s.

7. Ziolk J. Patriotyczna postawa duchowieństwa w czasie powstania 1830–1831 roku / J. Ziolk // Duchowieństwo v powstanie listopadowe. — Roczniki Humanistyczne. — T. XXVIII. — Zeszyt 2. — 1980. — S. 79–103

8. Ks. Żywczyński M. Geneza i następstwa encykliki «Cum primum» z 9.06.1832 : Watykan i sprawa polska w latach 1830–1837 / Ks. Żywczyński M. — Warszawa, 1935. — 293, [1] s.